

УДК 159.953.34–159.942.5  
DOI <https://doi.org/10.32840/2663-6026.2019.5-2.18>

**Н. І. Миропольцева**

кандидат психологічних наук,  
старший викладач кафедри психології  
Чорноморський національний університет імені Петра Могили

## РОЗВИТОК ОСОБИСТОСТІ ПІДЛІТКА ШЛЯХОМ КОРЕКЦІЇ ЙОГО РОЛЬОВОЇ ПОВЕДІНКИ ПІД ЧАС ЗАНЯТЬ СПОРТИВНИМ ТУРИЗМОМ

*У статті подано аналіз основних наукових концепцій і теорій вітчизняних представників різних психологічних шкіл стосовно проблеми розвитку особистості підлітка. Проаналізовано характеристики й основні складники цього феномена. У дослідженні роль представлена як поведінкова характеристика людини, що відображає динамічний аспект соціального статусу та позиції індивіда. Розкриття сутності рольової поведінки під час туристичної діяльності здійснюється певною мірою на основі з'ясування змісту статусу й позиції особистості. Поняттям статусу визначається місце індивіда в системі міжособистісних взаємин у групі чи суспільстві, його права, обов'язки і привілеї. Позиція особистості характеризує як стосунки в системі спілкування, так і внутрішній стан людини, її погляди, уявлення, установки щодо умов власної життєдіяльності. Розглянуто психологічні особливості туризму як чинника розвитку особистості підлітків. Проаналізовано характеристики й основні складники рольової поведінки підлітків. Як ролі застосована система змінних посад. Система змінних посад – це своєрідна система самоврядування. Визначено заходи та засоби впливу під час туристичної діяльності, які сприяють корекції досліджуваного явища. Сформульовано основні методи й методики експериментальної частини дослідження, виявлено особливості розвитку структурних компонентів рольової поведінки особистості підлітків експериментальної та контрольної груп. Висвітлено результати рівневої структури розвитку особистості підлітків експериментальної групи. Отримані відомості дали змогу скласти певне уявлення про повноту, глибину й осмисленість відповідного рівня розвитку особистості підлітків. Дослідження дало можливість скласти певне уявлення про результативність засвоєння рольової поведінки підлітків під час туристичної діяльності в розвитку особистості, а саме довело важливість системи змінних посад у туризмі як основи для розвитку особистості підлітка. З огляду на це, зростає необхідність застосування спортивного туризму в позашкільній роботі з підлітками.*

**Ключові слова:** роль, особистість, підлітковий вік, спортивний туризм, система змінних посад, самостійність, самовизначення, Я-концепція.

**Постановка проблеми.** Світовий цивілізаційний процес у витоках і в історичних набутках пов'язаний з ідеєю гуманізації розвитку особистості. Однак реалізація цього соціального запиту ускладнюється ціннісно-змістовою неструктурованістю сучасного суспільства. На етапі активної трансформації українського суспільства в європейський простір постала потреба подолання загрози бездуховності, особливо важливим стає розвиток соціально активної особистості зі сталою ієрархією цінностей, системою морального ставлення до світу, до себе й інших людей. Особливо актуальною в психології є проблема засвоєння молоддю соціальних ролей, через які здійснюється опанування суспільним досвідом і формування активної громадської позиції. Проблема розвитку особистості підлітка, майбутніх дорослих самостійних людей і громадян нової України, духовного й фізичного оздоровлення вийшла на перший план і стоїть особливо гостро. На цьому тлі проявляються переваги спортивного туризму. Саме він завдяки засвоєнню рольової поведінки

під час занять (виконання обов'язків у групі), багатоденних подорожей і змагань дає можливість інтенсифікувати процес корекції особистісних рис і якостей, необхідних у житті. Головною перевагою його корекційного потенціалу є те, що провідні його форми – подорожі – не потребують додаткового стимулювання.

**Мета статті** – дослідити корекційний вплив туристичної діяльності на розвиток особистості підлітків у процесі засвоєння ролей.

**Виклад основного матеріалу.** Підлітковий вік є важливим періодом у розвитку особистості, адже саме на цьому етапі починається вступ до самостійного дорослого життя, коли перед підлітками постає багато серйозних питань, які потребують відповідального вирішення. Саме ця вікова група характеризується наявністю прагнення зайняти внутрішню позицію дорослої людини, усвідомити себе як повноцінного члена суспільства, визначитися в житті, прийняти себе, оцінити можливості поряд із розумінням свого місця та призначення в житті. На цьому етапі відбувається дуже швидкий

розвиток не тільки у фізичному плані, а й у психологічному. Значних змін зазнає процес розвитку особистості.

Дослідження Д.Й. Фельдштейн зосереджує на проблемі структури підліткового віку й обґрунтовує положення про його багатостадійність, поліфазність, про наявність на кожному ступені розвитку мікроперіодів. Проте в доповіді за 2013 рік дослідник зазначає, що вікові рамки особистісних криз дітей молодшого шкільного віку та підлітків зсунулися, що вимагає нової періодизації психічного розвитку. Автор вважає, що особистість підлітка отримує розвиток у системі його діяльності, яка характеризується своєю масштабністю, багатоплановістю, соціальною зумовленістю і схвалюваністю суспільством. Вона регулюється все більш актуалізованою потребою зростаючої людини оцінити себе в системі «Я і моя корисність для суспільства». Ця оцінка опосередкована оцінкою дорослого суспільства [7, с. 15].

Сенситивність підлітків до соціальних цінностей, а також полегшення їх засвоєння зумовлюється прагненням зайняти суспільно значущу позицію, досягти визнання у світі дорослих. Прагнення підлітків до включення в різні групи однолітків пояснюється Д.Й. Фельдштейном потребою опанувати соціальною ситуацією дорослого, довести соціальному оточенню свою значимість і показати свої можливості. Проте останнім часом, як зазначає Давид Йосифович, у підлітків знизилася активність, бажання негайно діяти, при цьому відбулося зростання емоційного дискомфорту. Також відмічається зв'язок внутрішнього плану дій і зниження рівня підліткової допитливості [7, с. 9].

Проблему засвоєння ролей сучасних підлітків розглядали в дослідженнях М.І. Томчук та С.М. Томчук. Вони зосереджували увагу на деструктивному впливі інформаційних засобів на емоційно-почуттєву сферу цієї вікової категорії і, як наслідок, виникнення негативних змін у рольовій поведінці. Сьогодні безпосереднє спілкування з ровесниками перейшло у спілкування в соціальних мережах, що формує в підлітків потребу, звичку до перебування у сфері ілюзій, певну дереалізацію, вихід із реальної дійсності. Тривале спілкування з комп'ютером розвиває в багатьох із них відповідну залежність, призводить до завчасної автономізації особистості, конфлікту зі старшими, зниження успішності та сповільнення темпу психічного розвитку особистості. У зв'язку з цим у підлітків відмічається сталість у саморозвитку та зниження рівня соціальної адаптації через відсутність вербального й невербального спілкування та, як наслідок, невміння визначати й обирати роль під час спілкування [6, с. 86].

К.О. Абульханова-Славська вбачала важливу роль у розвитку особистості підлітка не тільки в

зовнішньому впливі, а й у власній діяльності. При цьому вона виділила основні особливості, які впливають на розвиток: увага, воля, спрямованість, здібності, темперамент, характер. Рольова поведінка підлітка розглядається в контексті взаємозв'язку з мотивами діяльності, які спричиняють способи задоволення потреб людини [1, с. 25].

Л.І. Божович відзначала появу нових, більш дальніх і широких інтересів у підлітків, які відповідають бажанню зайняти більш високу позицію в дорослому житті, а також прагненню до самостійності та незалежності від батьків. Однак у перехідному віці можливостей посісти цю позицію ще не вистачає, тому виникає вікова криза, яка визначається як розбіжність між наявними можливостями підлітків і бажаними. Хоча майбутнє уявляється підлітками дуже розмито й нечітко, вони все одно прагнуть до нього й роблять усе можливе, щоб придивитися цей процес. Л.І. Божович характеризує підлітковий вік з погляду перебудови взаємин дитини із самою собою та суспільством, коли ламаються всі старі процеси й формуються нові, в основі яких лежить самоствердження та самовизначення в житті [2, с. 73].

У психологічній корекції рольової поведінки особистості підлітків узяло участь 40 учнів восьмих класів Миколаївської ЗОШ № 48. Сформовано експериментальну та контрольну групи. У першу групу увійшли 20 підлітків, які відвідували гурток зі спортивного туризму. У контрольну групу увійшли 20 підлітків, які не займаються спортивним туризмом. Для порівняння корекційного впливу туризму на рольову поведінку підлітків дослідження проходило протягом 2018–2019 навчального року. Для забезпечення повноти вивчення компонентів цільової спрямованості особистості в підлітковому віці кількісний і якісний аналіз отриманих даних супроводжувався фрагментами феноменологічних методик (висловлюваннями з бесід з учнями, записами в щоденниках).

Туристична діяльність підлітків, які брали участь у корекційному експерименті, складалася з декількох видів спортивного туризму. Перший і найбільш вагомий – це участь у походах. Кожен із них має свої характерні особливості. За організацією походу, його маршрутом, засобами пересування неважко його зарахувати до певного виду туризму – пішохідного, гірського, лижного, водного, велосипедного.

У свою чергу, кожен вид туризму ділиться або реалізується в любителів самодіяльного туризму у вигляді двох типів заходів. Перший тип – це заходи, в основі яких лежить подорож або спортивний похід за класифікованим маршрутом. У змагальному плані цей тип заходів реалізується за формою проведення у вигляді конкурсу походів, туріади або чемпіонату в одному географічному районі, а також заочною чемпіонату, учасником

якого можуть бути групи, що пройшли маршрут у будь-якій точці світу.

Другий тип заходів – це туристське багатоборство, що проводиться за такою формою, як зліт, кубок, чемпіонат, показові виступи або комплексний захід із кількох видів туризму. Змагання з туристського багатоборства можуть передувати туріаді й чемпіонату походів в одному районі, органічно доповнювати один одного. Протягом року підлітки експериментальної групи беруть участь у 7 видах туристського багатоборства, які організуються і проводяться Миколаївським обласним центром туризму, краєзнавства та екскурсій учнівської молоді: особиста смуга перешкод, загальна фізична підготовка, зв'язочна техніка, спортивне орієнтування, естафета зв'язок, крос-похід.

Як ролі до важковиховуваних підлітків застосована система змінних посад. Система змінних посад – це, по суті, система самоврядування, що діє під час підготовки й проведення турпоходу. Практика введення системи змінних посад поширена серед багатьох туристських груп, оскільки значно полегшує їхню роботу на маршруті та є гарною школою формування туристських навичок і соціалізації підлітків. Усі учасники походу займають ті або інші посади, деякі посади змінюються протягом походу, зміна посад звичайно виробляється після виходу групи з місця ночівлі. Посади можуть бути: штурман, відповідальний за технічний опис маршруту, чергові, командир, фотограф, відповідальний за краєзнавче завдання, ремонтник, медик.

Протягом 3 років з підлітками експериментальної групи проводилися заняття з туризму. Підлітки відвідували гурток 3 рази на тиждень протягом навчального року. Застосування системи змінних посад підлітками в походах, а також успішність їх виконання описано в щоденниках, які заповнювалися після кожного туристичного походу.

Відповідно до теми, мети й напрямів експериментального дослідження, виділено три ком-

поненти рольової поведінки підлітків: ціннісний, емоційний і конативний. Кожен компонент, у свою чергу, містить такі критерії: емоційний – емоційне ставлення до людей, прийняття цілей; конативний – рівень самостійності, рівень організованості, рівень наполегливості; ціннісний – ставлення до себе, ставлення до оточуючих, ставлення до життя. Відповідно до визначених компонентів, підібрано взаємодоповнювальні методики: тест-опитувальник Кеттела для підлітків [3, с. 69]; методика «Прислів'я» С.М. Петрової [4, с. 62]; методика «Мета – засіб – результат» А.А. Карманова [3, с. 127].

Структуру дослідження розвитку особистості підлітків подано в таблиці 1.

Результати зрізу рівня емоційного компонента експериментальної групи, визначені за допомогою тест-опитувальника Кеттела для підлітків після психологічної корекції, вказують на покращення результатів порівняно з результатами констатувального експерименту, а саме підвищення їх рівня до меж нормативів відповідного підліткового віку. Відбулося зростання рівня афектомії, набула розвитку здатність до виконання групових норм, зменшився рівень збудливості, почали виявлятися ознаки лідерства в характері, зникає пасивність у вирішенні проблемних життєво важливих питань, відзначається розвиток навичок організаторських здібностей, тому зростає продуктивність праці. Результати методики показали процес впливу групи на особистість, спроможність підлітка виконувати правила групи та взаємодіяти з іншими, що розвиває свідомість і наполегливість. Саме заняття туризмом сприяють корекції підлітків у цій сфері, адже тут людина як самостійна одиниця не досягне високого результату, тільки командна робота та взаємодія приведуть особистість до поставленої мети. На початку експерименту отримані дані вказували на невпевненість у собі, тривожність у складних ситуаціях, відчуття несприйняття себе групою. Але вже за

Таблиця 1

### Структура дослідження розвитку особистості підлітків

Компоненти	Критерії	Методики дослідження
Емоційний	Емоційне ставлення до людей	Тест-опитувальник Кеттела для підлітків
	Прийняття цілей	Тест-опитувальник Кеттела для підлітків
Конативний	Самостійність	Методика «Мета – засіб – результат» А.А. Карманова, методика дослідження вольової організації особистості (М.С. Гуткін)
	Організованість	Методика «Мета – засіб – результат» А.А. Карманова, методика дослідження вольової організації особистості (М.С. Гуткін)
	Наполегливість	Методика «Мета – засіб – результат» А.А. Карманова, методика дослідження вольової організації особистості (М.С. Гуткін)
Ціннісний	Ставлення до себе	Методика «Прислів'я» С.М. Петрової
	Ставлення до оточуючих	Методика «Прислів'я» С.М. Петрової
	Ставлення до життя	Методика «Прислів'я» С.М. Петрової

рік вдалося значно зменшити цей показник до 14,9 стенів, а в кінці третього року він сягав норми, що свідчить про підвищення рівня впевненості у власних силах і своїх близьких.

Дослідження особливостей розвитку конативного компонента проходило за результатами методики «Мета – засіб – результат» А.А. Карманова. Під кінець психологічної корекції зафіксовано становлення самостійної, організованої та цілеспрямованої особистості підлітків, набуття навичок побудови шляхів до досягнення поставленої мети, постановки віддалених цілей, які є більш благородними, а також результативність використовуваної програми під час занять туристичною діяльністю, цьому сприяло включення в її зміст схем робочих карток, запропонованих П.Я. Гальперінім [47].

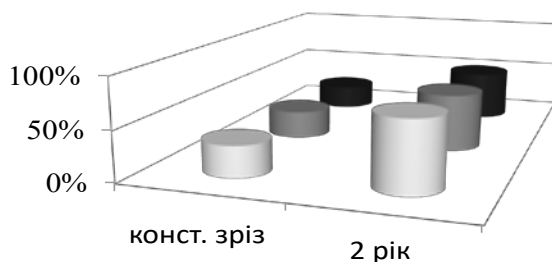
Дослідження особливостей розвитку ціннісного компонента проходило за результатами методики «Прислів'я» С.М. Петрової. Динаміку рівня цього компонента експериментальної групи за навчальний рік зображено на рис. 1.

Підлітки контрольної групи показали сталі результати за всіма компонентами.

Узагальнення отриманих даних (таблиця 2) дало змогу виділити високий, середній і низький рівні розвитку особистості підлітків експериментальної та контрольної груп протягом психологічної корекції.

Аналіз отриманих результатів дав змогу виявити якісні зрушення в розвитку особистості підлітка: фіксується позитивне ставлення до себе, до оточуючих людей, розуміння їхніх потреб і проблем, бажання допомогти, підвищення емоційної стійкості до високого й середнього рівнів, позитивні зрушення в прийнятті власних недоліків, сприйнятті власного Я-образу, підвищення рівня самостійності й організованості, самовизначення в житті, розвиток уміння ставити конкретні цілі та вчасно їх виконувати.

Контрольний зріз на етапі корекційної роботи дав можливість зробити висновок, що контрольна й експериментальні групи за виділеними характеристиками мають відмінності. Порівняння цін-



	конст. зріз	2 рік
■ ставлення до себе	32%	71%
■ ставлення до оточуючих	28%	58%
■ ставлення до життя	25%	51%

Рис. 1. Кількісні показники ціннісного компонента особистості підлітків експериментальної групи

Таблиця 2

**Кількісні показники рівнів розвитку особистості підлітків до та після психологічної корекції, % (n=40)**

Компоненти цільової спрямованості	Рівні цільової спрямованості	Контрольна група (n=20)					Експериментальна група (n=20)				
		До експе-рменту		Після експе-рменту		Критерій (t) контр. та експерим. груп	До експе-рменту		Після експе-рменту		Критерій (t) до та після експерименту
		n	%	n	%		n	%	n	%	
Ціннісний	Вис.	1	5	1	5	4,116	1	5	13	65	5,672
	Сер.	5	25	6	30	3,137	3	15	7	35	3,625
	Низ.	14	70	13	65	-	16	80	0	0	-
Конативний	Вис.	1	5	1	5	4,392	1	5	16	80	4,815
	Сер.	4	20	4	20	0	4	20	4	20	0
	Низ.	15	75	15	75	-	15	75	0	0	-
Емоційний	Вис.	1	5	1	5	3,972	1	5	7	35	4,137
	Сер.	6	30	7	35	2,491	5	25	11	55	3,784
	Низ.	13	65	12	60	-	14	70	2	10	-

нісного, конативного та емоційного компонентів розвитку особистості підлітків експериментальної групи на початку експерименту й після впровадження моделі туристичної роботи за допомогою парного критерію (t) Стьюдента свідчить про те, що характеристики вибірок суттєво відрізняються.

**Висновки.** Після аналізу проведеної психологічної корекції можна говорити про те, що вона не тільки ефективна в плані розвитку особистості та її рольової поведінки, а й закладає основи для конструктивного проживання кризи підліткового віку. Усвідомлення і прийняття власної індивідуальності, сформована впевненість у власних силах, почуття компетентності можуть сприяти подоланню деперсоналізації, конформізму, депресивних проявів, які простежуються в цьому віковому періоді.

Отримані статистичні дані дали змогу скласти уявлення про важливість системи змінних посад у туризмі як основи розвитку особистості підлітка. З огляду на це, зростає необхідність застосування туризму в позашкільній роботі з підлітками для подальшого покращення їхньої поведінки, підвищення розумових здібностей, пристосування до автономності в діях, розвитку гармонійної та успішної людини.

#### Література:

1. Абульханова-Славская К.А. Развитие личности в процессе жизнедеятельности: Психология формирования и развития личности. Москва : Наука, 1981. С. 19–44.
2. Божович Л.И. Личность и её формирование в детском возрасте. Москва : Просвещение, 1968. 435 с.
3. Малкина-Пых И.Г. Психосоматика : справочник практического психолога. Москва : Эксмо, 2005. 992 с.
4. Петрова С.М. Диагностическая методика: «пословицы». *Этическое воспитание*. 2006. № 1. С. 62–65.
5. Саннікова О.П. Макроструктура особистості: психологічний опис. *Наука і освіта*. 2013. № 7. С. 7–13.
6. Томчук М.І. Деструктивний вплив інформаційних засобів на емоційно-почуттєву сферу особистості у дошкільному – юнацькому віці. *Наука і освіта*. 2014. № 9. С. 85–88.
7. Фельдштейн Д.И. Проблемы формирования личности растущего человека на новом историческом этапе развития. *Образование и наука*. Москва, 2013. № 9. С. 3–22.

#### **Myropol'tseva N. I. Development of the teenager's personality by correction of the role behavior in the time of sports tourism**

*This article presents an analysis of basic scientific concepts and theories of domestic representatives of different psychological schools regarding the problem of adolescent personality development. Characteristics and main components of this phenomenon are analyzed. In this study, the role is represented as a behavioral characteristic of the person, reflecting the dynamic aspect of the social status and position of the individual. Disclosure of the essence of role-playing behavior during tourist activity is made, to a certain extent, on the basis of finding out the content of the status and position of the individual. The concept of status defines the place of the individual in the system of interpersonal relations in a group or society, his rights, duties and privileges. The personality position characterizes both the relations in the communication system and the internal state of the person, his/her views, ideas, attitudes towards the conditions of his/her life activity. Psychological features of tourism as a factor of adolescent personality development are considered. Characteristics and main components of adolescent role-playing behavior are analyzed. A role system was used as roles. The system of variable positions is a kind of system of self-government. Measures and means of influence during tourism activities that contribute to the correction of the phenomenon under study are identified. The basic methods and techniques of the experimental part of the study are formulated, the peculiarities of the development of structural components of the role behavior of adolescents of the experimental and control adolescents are revealed. The results of the level structure of personality development of adolescents of the experimental group are covered. The information obtained allowed us to form a certain idea of the completeness, depth and meaningfulness of the appropriate level of adolescent personality development. This study made it possible to make a complete picture of the effectiveness of learning the role behavior of adolescents during tourism activities in the development of personality, namely, proved the importance of a system of variable positions in tourism, as a basis for the development of adolescent personality. In view of this, there is a growing need for the use of sports tourism in extra-curricular work with adolescents.*

**Key words:** role, personality, adolescence, sports tourism, system of variable positions, autonomy, self-determination, self-concept.